

Ebben a kontextusban is akad – mint a könyvben máshol is, szerencsére ritkán – nem igazán értelmezhető, mély értelműnek szánt filozofikus gondolat: „Itt születik az élet, Bácskában fogan Európa, és sárból van.” (148)

6

A könyv kulcsfogalmai: a változatlanság és változtathatatlanság, a tétlenség és tehetetlenség, a beletörődés, az unalom, a leéplülés, a homogenizálódás (a nemzeti, kulturális sokszínűség megszűnése, népek, népcsoportok, kultúrák eltűnése a térképről). Kiss nem egyszerűen csak kiválaszt magának néhány izgalmas, beszédes tájat és várost, s azok lakóit és kultúráját, de mindennek apropóján sok mindent elmond, még többet megsejtet a kelet-európai lét lényegéből, egy részben eltűnt kelet-európai világról, az évszázados megpróbáltatásokat elszenvedő kisember és világa mozgástörvényeiről, a szabályok, törvények átmenetiségéről, arról, hogy honnan jöttünk és hova megyünk, hol tartunk.

A cegőtelki lelkész figyelmezteti őt az 1999-ben emelt, tíz méter magas kőoszlop, a Cserhalom-emlékmű megmászásának fontosságára, de ő az intellektus nélkül is jól tudja, hogy a jelen nem érthető meg a múlt nélkül. Társával együtt mégsem tart a többiekkel „[...] nincs kedvünk harcolni. Felküzdeni magunkat a hegyre, aztán nézni a hatalmas követ, meg az az igazság, hogy a múlthoz sincs kedvünk.” (176)

Ez persze nem igaz: hiszen könyve nagyrészt éppen erről a múlttól szól.

Kiss állítja, Lemberget csak úgy lehet csodálni, mint egy ékszeres dobozt a női budoárban: „Csak lassan illik kinyitni, nézegetni, úgy, hogy a rejtély maradjon, és a nyitogatás célja is titkos legyen.” (82) S szerzőnk így tesz az összes „keze ügyébe” akadó kincsével: távoli városokkal, településekkel, elátkozott, elfeledett tájakkal, helyekkel. Lassan forgatja, nézegeti, részben le is írja őket, „lefényképezi”, az emlékezet villanófényével egy pillanatra megvilágítja őket, hogy aztán a titkukat részben megfejtetlenül hagyja, vagy azt az olvasóra bízta.

Szegő János

Hűlt helyek és forró nyomok

(Kiss Noémi: Rongyos ékszerdoboz. Utazások keleten. Magvető, 2009)

Kiss Noémi narratív esszéisztikája továbbra is út közben van otthon.

Harmadik kötete, a *Rongyos ékszerdoboz* némiképpen az első két könyv szintézise. (Voltaképpen ez Kiss Noémi negyedik kötete a 2003-ban megjelent Paul Celan költészetéről és magyar

repciójáról szóló monográfiájával, a *Határhelyzetekkel* együtt.) A *Tájgyakorlatok* (2003) esszéprózáit okosan és érzékletesen kitágított szövegtérben helyezte el, úgy, hogy az egész kötet főmotívuma a részek és részletek közötti utazás volt. A néhol intellektuálisan absztrakt, másutt pedig pőrén húsbavágó mondatok a saját és az idegen, az ismerős és az ismeretlen, a múlt és a jelen, valamint Közép-Kelet-Európa különböző tájait járta nem is annyira végig, mint inkább körbe-körbe. A második kötet, a *Trans* az átlépés módozatait és következményeit demonstrálta. Ennek az átlépésnek poétikai módja a műfajváltás volt, az esszé irányából továbblépés az elbeszélés irányába; kritikai következménye pedig valamifajta nehezen körülírható hiányérzet, mely talán abból fakadt, hogy a novellák mélyszerkezetében az esszéisztikusság vagy éppen a szociografikusság, a kulturális utalások hálója, a vendég-szövegek jelenléte reflektálatlan maradt. Ezen az íven szemlélve az új kötet visszatérés és újraindulás egyszerre.

A *Rongyos ékszerdoboz* alcíme és műfaja szerint *utazások keleten*. Csakhogy ez a kelet mintha itt lenne valahol közepen, vagy legalábbis *a közép közelében*. Érdemes darabjaira szedni ezt a rongyos ékszerdobozt, ugyanis a címben rejllő feszültség adja az egész kötet lendületét. A rongyos, némileg leegyszerűsítve, a perifériatértséget jelöli, azt, hogy a helyek, ahová ellátogatunk, Európa peremén található: Bukovina, Lemberg, Szászföld, Vajdaság. Ugyanakkor a történelemben volt egy-egy kitüntetett pillanat, amikor ezek a provinciális vidékek kulturális régióközpontokká váltak. Ha ezt a két tagot összekapcsoljuk, akkor azt is mondhatjuk, hogy utazásunk során a periféria centruma kerül a középpontba. Ezt az egyik útirajz mottójává tett hajdani apróhirdetés frappánsan érzékelteti: „Ha átszállás nélkül akar utazni New-Yorkba, Kanadába, Dél-Afrikába, La-Platába és Kelet-Ázsiába, keresse fel Bukovina utazási irodáját. Csernovic, Herrengasse 16.” (51) A százegynéhány éves reklámszövegnek ma a fordítottja igaz: nagyon sok átszállással lehet eljutni Csernovicba. És még több átszállással lehet eljönni onnan. A visszaút végeredménye a múlt és a jelen összetorlódása: „a múlt kerül át a jelenbe, az emlékezet tájait keressük fel. Csak úgy tűnik, mintha előre haladnánk, de valójában visszafelé megyünk.” (8) Ennek variánsa a következő szöveghely: „Múlt tényleg van mindenhol, de itt mindenhol csak a múlt volt látható, jövővel sehol nem találkoztunk.” (21) A Bukovinából elszármazó (ezen a vidéken mintha azért születnének az emberek, hogy aztán elszármazhassanak) író, Gregor von Rezzori pedig „a civilizáció látogatásának” nevezi szülőföldjét. Tehát ezeket az egyszerre nagyon is valóságos, brutálisan valóságos, másrészt viszont virtuális, egykorvolt vidékeket sok minden rokonítja egymással: „Kelet-Európában aligha akad izgalmasabb a hűlt helyeknél.” (41) Kiss Noémi elbeszélői optikája ezeken a hűlt helyeken keresi a forró nyomokat. Mindezt Pilinszkyre emlékeztető frazeológiával így sommázza a szerző: „A történelem átvérzi a táj szövetét, elfolyik, szétárad, leszivárog.” (15) (Itt most nincs lehetőség eltöprengeni azon, hogy ennek a táj-metáforának és az *anyaföld* kifejezésnek milyen közös lélektani kontextusai lehetnek.)

Az útirajz-füzér műfajának legnagyobb kockázata, hogy a különböző vidékek kísértetiesen elkezdnek hasonlítani egymásra. Ezt a jelenséget szellemesen a változás állandóságának nevezi a szerző egy helyütt. Például olykor szó szerint, minden egyes kirándulásakor a zsidóság hiányjelenlétébe botlik. Abba, hogy itt egykoron éltek, most pedig már nincsenek sehol. Illetve nagyon is jelen vannak a permanens, elmondhatatlan hiány formájában. További azonosságot teremt a szövegek között, hogy mind-egyik útirajzból kivethető az elbeszélő profilja is. Ez a jelenlét hol marginális, hol pedig számottevőbb. Visszatérő motívum, hogy felidézi az utazás első lépéseit, ahogyan elindul Miskolcra az antropológia szakosok külön csoportja a jól bejárattott alpesi busszal; a társaságot egy bizonyos DJ Zöld többször színesíti, mintha szerepeltetése adna keretet a könyvnek, az első és az utolsó út során találkozunk vele. De találkozhatunk az elbeszélő élettársával, T.-vel is, aki hol elkíséri utazó párját, hol pedig otthonukban várja őt a túra végén. Nem az a kérdés, hogy ott volt-e T., vagy sem, hanem hogy milyen funkciója van ezeknek a referenciapontoknak. Ezen a ponton mintha összekeverednének a műfaji kódok. A szövegek nagy része ugyanis nem akar útinapló, stílszerűen: mezei útinapló lenni, a referenciasatírozások ellenpontjaként gyakran él az elbizonytalanítás, a lebegtetés, magyarázó a fikció eszközeivel. Ezek a fikciós ficamok, vagy fikciós fikciók (a ficam és a fickó a könyv két kulcsszava) van, ahol fokozzák az olvasói figyelmet, máshol pedig inkább zavaróan hat, mintha egy helyben topogna a szöveg, a referencia-fikció húzd meg-ereszd meg játéka miatt. (Legalábbis e sorok írója így olvasta ezeket a szöveghelyeket.) Pár helyen vendég-szövegekkel is találkozhatunk. Ezek az idézetek nagyon arányosan vannak elhelyezve, Kiss Noémi nem viszi őket túlzásba, egyáltalán nem kérkedik velük. Nem illusztrálásra, hanem demonstrálásra használja az idézeteket, például Paul Celan egyik strófáját. Másutt pedig Celan eredeti nevét (Antschel) rejti el a szövegben.

A leírás nehézségeire Kiss Noémi a kötet legelején reflektál. A *Bukó* című nyitószövegben, mely a *Tájgyakorlatok*ból vándorolt át ide, a táj leírhatatlanságát így írja le: „A tájban kizárólag bukolika van, az pedig leírhatatlan, mert Bukó inkább egy hangulat, mint beszéd vagy nyelv, itt senki sem mondja ki, mije fáj, mindenkinek valami nagy és titkos baja van. Leginkább hallgatni szeretnek itt az emberek, akkor is, ha beszélnek.” (10) Mondhatjuk úgy is, hogy a némaság ezeken a végvidékeken tájnyelvi jelenség, persze a végvidékek kifejezésben van valami következetlenül negatív, hiszen a szövegek ezekről a végekről tudnak nyitni. A néma tájak megszólaltatása összetett probléma. Egyfelől konkrét nyelvi kérdés, hiszen ezeken a területeken a nyelvváltások, a nyelvelhagyások állandóak. Nemcsak az emberek tűntek el ezekről a vidékekről, hanem a nyelveik is. Máshol pedig már csak egy-egy ember beszél az adott nyelvet. Ha pedig már meg lehet számolni, akár egy kézen is, hogy hányan beszélnek egy nyelvet, akkor annak a nyelvnek sajnos nemcsak a beszélői, hanem az órái is meg vannak számlálva. Ebből a szociolingvisztikai-dialektológiai nézőpontból különösen izgal-

mas, hogy a német nyelv, mint lesüllyedt kultúrjav (*noch da zu: gesunkenes Kulturgut*), mint eltűnt vagy feltjaiban megmaradt nyelv mennyire meghatározta ennek a régióknak a kultúráját. A germanista Kiss Noémi ezeket a nyelvi változásokat precízen rögzíti. De a nyelvi kérdésnek van egy egzisztenciális vetülete is. Halottak földjein, *Waste Landen*, vagy pedig önmagukba, zárványlétük tudatába zárkózott néma emberek között járunk.

Kiss Noémi tag kultúrafogalommal dolgozik. A *Rongyos ékszerdoboz* alighanem legnagyobb vállalása, hogy a természet és a kultúra, más hangszerelésben a létezés és a történelem egymásra permanensen ható, egymást alakító, átrendező erőtereit konok kíváncsisággal vizsgálja. Ételektől és italoktól az építészetten át az öltözködésig minden olyan diskurzus izgatja a szerzőt, ami az adott tájról elmond valamit. A Szászföldet bemutató szöveg (*Néprenoválás*) például a térségben megfigyelhető identitásváltás mozzanatát vizsgálja. Az ott élők örömmel fedezik fel magukban a szászt. De azt sem hagyja szó nélkül, hogy mennyien hagyják el félkész vagy kész házaikat, hogy máshol próbáljanak szerencsét. Ezek a kettős folyamatok, a generációs különbségek, az akcelerációs változások, a férfi és nő közti viszonyrendszerek, a könyvben olvasható néprajzi terminussal: a párhuzamos különidejűségek lesznek a legizgalmasabbak. Így például az a feloldhatatlan paradoxon is az eszébe jut az olvasónak, aki együtt utazik az elbeszélővel, hogy ezek a régiók egyszerre hirdetik a multikulturalizmus, a többvallásúság, a különböző etnikumok egymás mellett élésének a sikerét, és ugyanannak a teljes, totális kudarcát. Siker, hiszen Lembergben „az egész lengyel birodalom összes nyelve és vallása megvolt. [sic!] Lengyel, német és itáliai katolikusok, rutén, görög és bolgár óhitűek, protestáns skótok, mohamedánok és zsidók éltek együtt.” (97) És totális, teljes kudarc, hiszen „hol vannak? Hová vitték őket? Kik vannak helyettük? Zsidók is laktak, ők sincsenek. Örmények, osztrákok, skótok és olaszok is. Hiányoznak. Máshol vannak, elmentek. A föld alatt? Részben. Nem tudni. Igen, ott.” (76) De azért az elbeszélő fürkésző tekintete észreveszi a multikulti új, még gyerekcipőben járó formáit. Például a Lembergben éttermet vezető libanoni falafelest. Ezen a környéken találkozik a világ legrondább nőjével. A csúfságnak ez a gazdag esztétikai leírása a *Trans* világát és stílusát idézi.

Hogy a kötet szerkezete igazán flexibilis és erős legyen, Kiss Noémi kettő darab ellenpontot is elhelyezett benne. Az egyik *Az angol iskola*. Az iskola azért angol, mert az iskola darabjait Nagy-Britanniában készítették, Magyarországon már csak össze kellett őket szerelni. Innen érthető az alcím kétértelműsége: *Emlékpanelek*. Ezek a panelek emlékeztetik az elbeszélőt halott nagyanyjára, pontosabban nagyanyja halálára. Itt az utazás belső természetű, a hangsúly pedig az időn van. Felkavaróan intim, de közben szemérmesen adagolt, megrázóan őszinte szöveg ez.

A *Geográfiai ficam* című úti beszámólót szintén a személyesség hatványozottsága különbözteti meg a többi írástól. A Zombor és Szabadka közti vidékeken játszódó darab verbálisabb, közvetlenebb, mint a többi. Ennek a történetnek két szereplője van. Az elbeszélő és barátnöje, a Vajdaságban született műfor-

dító. A novella elején együtt látogatják meg a barátnő szüleit, találkoznak annak ismerősével, Marikával, elmennek a palicsi tóhoz, sőt még abba a kávézóba is betérnek, ahová Tolnai Ottó szokott járni. De a csúcspont a zombori tejpiacon játszódik. Az elbeszélő egy pertli cipőfűzőt akarna venni, de adjuk is át neki a szót ezúttal egy picit hosszabban: „Aztán egyszer csak az öreg hirtelen kijön a pult mögül, addig én szedegetem az állványról a fűzőket, biztosan csak a pontos időre kíváncsi vagy el akarja adni az összes cuccát. Először csak szelíden beszélnek egymással, aztán egyre kajánabbul vigyorog, kezdi fogdosni Kata blúzáját, mintha valamit követelne. Ideges lesz, visszaszalad a pult mögé, sebes léptekkel, bütyköl lent a táskájában, kotorászik, izzadni kezd a homloka, majd pár perc múlva újra kijön, mutatja az igazolványát, kiabál, hangosan magyaráz valamit. Nem tudom eldönteni, hogy mérges-e vagy csak akarnok. Megijedek. Próbálunk kihátrálni, elkezdem húzni Kata szoknyáját, aztán a fejét fogom, hátha az segít, és az öreg számára világossá válik, hogy mi nem hozzá jöttünk, erre egyre mérgesebb. A cipőfűzője sem kell. Nem loptunk, mondd meg neki – kiabálom. Kata nem válaszol. Az öreg egyre erőszakosabb. Vitatkoznak. Valamivel gyanúsít minket, nem értek egy szót sem, úgyhogy a hangsúlyokból próbálok következtetni. Ne, ne! Da, da! Az öreg végül lehiggad, mert valaki hátulról megfogja a vállát. Elfutunk. Á, semmi, csak el akart venni feleségül. Azzal a feltétellel, ha megmutatom előtte a fogaimat. Győzködött, hogy nyissam ki a számat. Minek? Épp a fogaid kellett nekik? Persze, abból akarta megtudni, hány éves vagyok. Nem hitte el. Miért, megmondtad? Persze, mondtam, hogy negyvenhárom. Magyar nőt keres, azt mondta, azok szorgalmasak és nem kell nekik annyi szex. De neked kell, nem mondtad? Hülye. Így udvarolt? Igen, igazi trubadúr a cipőfűzős. Vitt volna a falujába, mutatta a lakcímét, igazolványát, hozni akarta a spórolt pénzét, mindent felajánlott, módosnak mondta magát, az áruháza jól megy. Mivel nem akartam kinyitni a számat, megharagudott. Mélységesen megsértettem. Remélem is!” (151–152) Akár merőleges egyidejűségnek, vagy a magyar elbeszélő irodalom klasszikusával a bolgár kalauz-jelenségnek is nevezhetjük a fenti történetet. Ugyanazokból a jelekből, benyomásokból homlokegyenest másra lehet következtetni. Ezen a ponton, és a könyv sikerültebb helyein Kiss Noémi sikeresen hajtja végre a már fentebb is említett határátlépést. Nemcsak topográfiai-földrajzi, hanem műfaji-poétikai értelemben is. De ami a legnehezebb és a *leghatártalanabb* tapasztalat, amikor a határátlépés, más szemszögből a határok eltörlése, hermeneutikai értelemben is megtörténik. Amikor megértünk valamit, vagy valakit. Amikor egy táj szemébe tudunk nézni. És akár még a táj is tekintettel van ránk.

